

Александар Крстић*

Историјски институт
Београд

ПОВЕЉА КРАЉА ТВРТКА I УГАРСКОМ ПАЛАТИНУ НИКОЛИ ГОРЈАНСКОМ

(Сутјеска, 28. март 1385)

Сажетак: Повељом на латинском језику, издатом у краљевском двору у Сутјесци 28. марта 1385. године, Стефан Твртко I, краљ Рашке и Босне, обавезује се на чврсто пријатељство и верност угарском палатину Николи Горјанском Старијем и „својим сестрама“, угарским краљицама Јелисавети и Марији и пољској краљици Јадвиги. Повеља писана на пергаменту, која је била оверена сада изгубљеним висећим печатом, чува се у Мађарском националном архиву у Будимпешти.

Кључне ријечи: краљ Стефан Твртко I, палатин Никола (I) Горјански, краљица мајка Јелисавета (Котроманић), краљица Марија Анжујска, Босна, Угарска, Сутјеска.

Будући да је политика краља Твртка I према Угарској у периоду након смрти краља Лајоша (Лудовика) I недавно била предмет анализе на страницама овог часописа,¹ овом приликом ћемо се само у најкраћем осврнути на околности у којима је настала повеља краља Србије и Босне палатину Николи Горјанском од 28. марта 1385. године. Наиме, на упражњени угарски престо у септембру 1382. године села је Лајошева једанаестогодишња кћи Марија, а у њено име управу у земљи преузела је њена мајка Јелисавета, Тврткова сестра од стрица. Она се ослањала на своје саветнике, међу којима је најистакнутији био палатин Никола Горјански Старији. Против њихове владавине постепено се формирала јака опозиција, коју је чинила незадовољна угарска властела, предвођена браћом Хорвати и вранским приором Иваном од Палижне. Краљ Твртко I формално је и даље признавао врховну власт круне Светог Стефана, али је настојао да битно промењену политичку ситуацију у Угарској искористи како би у што већој мери ојачао своју

* Ел. пошта: aleksandar.krstic@iib.ac.rs, albited@gmail.com.

¹ П. Драгичевић, *Концепт уговора о пријатељству између краља Твртка I и Дубровчана ([Дубровник], 9. април 1387)*, ГПБ 13 (2020) 43–48.

позицију. У датим околностима, угарске краљице биле су снажно заинтересоване за подршку свога босанског рођака, а без могућности да му наметну вазалску послушност, те су територијалним уступцима настојале да га вежу за себе. С друге стране, подршка угарског двора обезбеђивала је Твртку наставак политике коју је водио после крунисања 1377. године – окупљање некадашњих немањихких земаља и избијање на прво место међу српском господом.² Краљице су с највишим угарским црквеним и световним достојанственицима и пратњом боравиле у Пожеги од фебруара до краја маја 1385. године, где су вођени преговори с посланицима француског краља Шарла VI о Маријиној удаји за орлеанског војводу Луја. Истовремено, у марту палатин Никола Горјански отишао је у Босну да преговара с краљем Твртком о уређењу угарско-босанских односа. Преговори у Сутјесци окончани су споразумом по коме се краљ Твртко обавезао палатину Николи Горјанском на пуну верност према „својим предрагим сестрама“, краљици Јелисавети и њеним кћерима Марији и Јадвиги, о чему је 28. марта издао повељу коју овде објављујемо. Један од резултата тих преговора био и уступак начињен Твртку у погледу Котора, будући да је угарски двор у то време признао његову власт над овим градом.³ Твртково обавезивање на пуну верност Горјанском „против свих особа“ могло је имати одређену тежину и у унутрашњим односима у Угарској у то време. Наиме, непуна два месеца касније, половином маја 1385. године, у Пожеги је дошло до привременог измирења између палатина и лиге незадовољног племства.⁴

Међутим, у Угарској су ускоро наступили нови заплети. Карло II Драчки крунисан је за новог краља на самом крају 1385, али је убијен већ у

² С. Ћирковић, *Косовска битка у међународном контексту*, Глас САНУ 378, Одељење историјских наука 9 (1996) 60–61.

³ S. Ljubić, *Listine IV*, Zagreb 1874, 219, 221–222; Н. Порчић, Н. Исаиловић, *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд 2019, 245–246; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940, 317–318; *Историја Црне Горе* II/2, Титоград 1970, 42–43 (С. Ћирковић); М. Анчић, *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar–Mostar, 1997, 185–186, 225–226, 231–232; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska): 1387–1463*, Zagreb–Sarajevo, 2006, 34–36; Sz. Süttő, *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával I*, Szeged 2003, 85; Dž. Dautović, *Bosansko-ugarski odnosi kroz prizmu braka Ludovika I Velikog i Elizabete, kćerke Stjepana II Kotromanića*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija) XVII–3 (2014) 154; С. Рудић, *Босна и Котор у средњем веку*, Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне и Хума, Бања Лука – Источно Сарајево, 2018, 244–245.

⁴ Sz. Süttő, *Anjou-Magyarország alkonya I*, 86–90, II, 220–221; М. Анчић, *Putanja klatna*, 226–227, 232, 266.

фебруару наредне године. То је изазвало отворену побуну у Угарској, у којој је 25. јула 1386. године погинуо Никола Горјански, док су краљице Марија и Јелисавета заробљене. Маријин супруг Жигмунд Луксембуршки преузео је затим краљевску власт. Такав развој догађаја одвео је краља Твртка и његовог савезника кнеза Лазара међу активне сараднике странке напуљских Анжујаца. Под велом заштите права Ладислава Напуљског, краљ Твртко I од лета 1387. отворено је кренуо у освајање пограничних угарских територија, па је наредних година већи део јужне Хрватске и Далмације доспео под његову власт.⁵

Опис повеље и ранија издања

Повеља краља Твртка I угарском палатину Николи Горјанском чува се у Мађарском националном архиву у Будимпешти (Magyar nemzet levéltar országos levéltara), у збирци *Diplomatikai levéltar – Mohács Előtti Gyűjtemény* (скраћено: MNL-OL, DL) под сигнатуром 7352. Исправа се током XVIII и XIX века, када су приређена прва издања, налазила у Архиву Угарске дворске коморе, у фасцикли 1.530, под бројем 5. Повеља је написана на фино обрађеном комаду пергаментa, равно сечених ивица, облика положеног правоугаоника, ширине код горње ивице око 310, а код доње 295 мм и дужине око 151 мм. Доња ивица пергаментa била је пресавијена, формирајући тако плику дужине око 35 мм. Исправа је била оверена висећим печатом краља Твртка, који је био изгубљен већ средином XIX века, у време када је документ видео и описао Иван Кукуљевић Сакцински. Од печата су остала само два комадића врпце од црвеног упреденог конца, о коју је краљев воштани печат био окачен. Печат је за исправу био причвршћен тако што је врпца била провучена кроз четири рупице просечене на средини доњег дела пергаментa са пресавијеном пликом. На тај начин добијено је осам малих хоризонталних прореза који се налазе испод текста повеље, на доњој половини пергаментa са отвореном пликом. Повеља је била пресавијена три пута по ширини, док по дужини – не рачунајући плику – није била савијана.

Текст повеље исписан је црним мастилом у осам редова, веома лепим и читким готичким писмом с већим бројем скраћеница.⁶ Величином и

⁵ За најважнију литературу о овим догађајима в. П. Драгичевић, *Концепт уговора*, 45–46, нап. 1, 4.

⁶ За друге примере елегантне готице у исправама које је издавала канцеларија краља Твртка I, уп. Н. Порчић, Н. Исаиловић, *Документи владара*, 177–178, 244–247, таб. XII; Д. Јечменица, *Пет писама краља Твртка I Дубровчанима о светодмитарском дохотку и могоришу*, ГПБ 1 (2008) 62, 66–67; Н. Исаиловић, *Повеља краља Твртка I Котроманића Шибенику (1390, 11. јун, Сутјеска)*, ГПБ 4 (2011) 34–37. В. и: Г. Чremoшник, *Оригинални*

издвојеним положајем у односу на остали текст (на левој маргини) истиче се украшено иницијално слово N. Поред иницијала, на левој маргини сада је видљив црвени печат некадашњег Архива Угарске дворске коморе, а на горњој маргини стара сигнатура из времена када се повеља чувала у тој установи (*N[eo] R[egestrata] A[cta] Fasc. 1530, No 5*). Иста сигнатура налази се и на полеђини исправе, у доњем десном углу, док се у горњем десном углу налази правоугаони црвени печат Мађарског државног архива са садашњом сигнатуром. Лево од њега, уз горњу ивицу треће четвртине повеље (тако да буду видљиве на пресавијеном документу), налазе се две кратке, сада избледеле и тешко читљиве белешке. Текст горње, извесно средњовековне белешке, вероватно би требало транскрибовати на следећи начин: *Boznensis regis super assumptam fidelitatem tenenda[m] domino palatino*. Доња белешка је познија: *Stephani regis Rasscie domino Nicolao de Garra, Anno 1385*.

У Архиву САНУ у Београду постоји препис са оригинала повеље, начињен 1851. године у Будиму, који се чува у Историјској збирци под бројем 7, лист 2–3. Снимци тог преписа налазе се у Мађарском националном архиву у збирци *Diplomatikai fényképgyűjtemény* (MNL-OL, DF). под сигнатуром 274876.

Повеља је издавана у више наврата. Прво издање, на основу оригинала повеље, приредио је немачки архивиста и историчар Филип Ернст Шпис још у другој половини XVIII столећа (Ph. E. Spiess, *Archivarische Nebenarbeiten und Nachrichten vermischten Inhalts mit Urkunden* I, Halle 1763 (1783²), 163, по. XIX). На основу тог издања документ је поново објавио Ђерђ Фејер (G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X–1, Budae 1834, 260, по CXXVII). Наредно издање са оригинала приредио је непуних двадесет година касније Иван Кукуљевић Сакцински (I. Kukuljević Sakcinski, *Spomenici bosanski i crnogorski*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 2 (1852) 36). Пре две деценије мађарски историчар Силард Шите издао је повељу и објавио њен црно-бели снимак у двотомној монографији посвећеној политичким борбама у Угарској између 1384. и 1387. године, са издањима докумената тог периода (Sz. Süttő, *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszárlyok okmánytárával* I, Szeged 2003, 308 – снимак повеље; II, 197 – текст повеље).

документи јужно-словенских владара у Млетачком архиву, Споменик СКА 93 (1940) 127–128; Isti, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka. II A. Bosanske povelje*, GZM n. s. 4–5 (1949–1950) 131–134; Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије у средњовековној Босни*, Београд 2014, 260, 274 (докторска дисертација у рукопису).

Поред тога, Вјекослав Клаић пренео је у фусноти у *Повиести Босне* текст повеље с извесним скраћивањима, према Кукуљевићевом издању (V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882, 163, пар. 36). Интегрални текст повеље, такође по Кукуљевићу, донио је Милко Брковић у напоменама два своја рада, док је у главном тексту дао превод повеље (М. Brković, *Ludovik I. Veliki (1342.–1382.) u srednjovjekovnim ispravama bosansko-humskih vladara*, Hercegovina 1 (26) (2015) 121–122, пар. 20; *Isti, Diplomatičarsko-povjesničarska analiza povelje bana Tvrtka vojvodi Vukcu Hrvatiniću u Podprozoru 1366. (11. VIII.)*, Zbornik radova Bosanski ban Tvrtko „pod Prozorom u Rami“, Prozor–Sarajevo–Zagreb, 2016, 23–24, пар. 25). На исти начин, у напомени свога рада, текст повеље пренео је и Џенан Даутовић, али по Фејеровом издању (Dž. Dautović, *Bosansko-ugarski odnosi kroz prizmu braka Ludovika I Velikog i Elizabete, kćerke Stjepana II Kotromanića*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija) XVII–3 (2014) 154, пар. 70; прештампано у: *Žene u srednjovjekovnoj Bosni*, zbornik radova, ur. E. Filipović, Sarajevo 2015, 144, пар. 70).

Регести повеље постоје у: Е. Fermendžin, *Acta Bosnae*, 45, br. CCXXXVII, као и у: М. Brković, *Srednjovekovna Bosna i Hum: identitet i kontinuitet*, Mostar 2002, 209 (2010², 294).

Текст повеље

Nos, Stephanus Tuerthco, Dei gracia Rex Rassie, Bosne etc, memorie commendantes⁷ tenore presencium significamus quibus expedit uni|2|versis, quod matura deliberatione prehabita, puraque fide et sincera veritate, absque aliquali dolo et fraude, domino Nicolao de Garra, regni Hun|3|garie palatino et iudici Comanorum, karissimo amico et compatri nostro in omnibus a modo et deinceps totam fidelitatem, contra quamlibet personam, |4| locis et temporibus opportunis, demptis tamen salvis et antepositis semper serviciis et fidelitatibus per nos illustrissimis dominabus predilectisque |5| sororibus nostris Elizabeth et Marie Hungarie, etc, ac Hedvidis⁸ Polonie, reginis, observatis et perhempnaliter observandis, usque |6| vitam nostram, iuxta posse exhibere,⁹ observare promittimus et assumimus, ac nichilominus ad omnia premissa observanda nos obligamus. |7| In cuius rei testimonium presentes concessimus litteras nostras pendentis sigilli nostri

⁷ У Шписовом и Фејеровом издању: mandates.

⁸ Писарска грешка уместо Hedvigis, како иначе стоји у издању Ф. Е. Шписа, док је код Г. Фејера: Hedwigis.

⁹ У издању Кукуљевића Сакцинског овде постоји везник: et.

munimine roboratas. Datum in aula nostra regali Sutischa, |8| anno Domini M^oCCC^o LXXX° quinto, vicesima octava die mensis¹⁰ marcii.

Превод повеље

Ми, Стефан Твртко, милошћу божјом краљ Рашке, Босне, итд., остављајући сведочанство, садржајем ове исправе дајемо на знање свима којих се то тиче, да с претходним ваљаним промишљањем, чистом вером и искреном истином, без било какве преваре и обмане, господину Николи Горјанском, палатину Краљевине Угарске и судији Кумана, најдражем нашем пријатељу и куму, обећавамо и на себе примамо да ћемо му у свему, одсада и надаље до краја нашег живота, према својим могућностима, пружати и чувати потпуну верност, против било које особе, на местима и у временима за то прикладним, изузев, међутим, чувајући и дајући увек предност нашим службама и верности најславнијим госпођама и премилим нашим сестрама Јелисавети и Марији, краљицама Угарске итд. и Јадвиги, краљици Пољске, чега смо се држали и вечно ћемо се држати, и обавезујемо се на поштовање ничег мањег од свега напред реченог. За сведочанство ове ствари издајемо ову нашу повељу, ради утврђивања оверену нашим висећим печатом. Дано у нашем краљевском двору у Сутјесци, лета Господњег хиљаду триста осамдесет петог, двадесет осмог дана месеца марта.

Дипломатичке особености

Повеља краља Твртка I палатину Угарске Николи Горјанском Старијем садржи неколико елемената који су заједнички и за друге латинске исправе овог владара, али и неке посебности. Повеља започиње интитулацијом с девоцијом, у којој се наводе званично краљевско име Стефан и скраћена Тврткова титула, са уобичајеном владарском множином (*Nos, Stephanus Tuerthco, Dei gracia Rex Rassie, Bosne etc.*). У другим латинским актима краља Твртка I интитулација је нешто дужа, па се поред Рашке, тј. Србије и Босне, међу земљама којима он влада помиње и Приморје (*Nos, Stephanus Tvertcho Dei gratia rex Rascie, Bossne, Maritimarumque parcium et ceterum* или *Nos Stephanus Tuartco, Dei gratia Rascie, Bosne, Maritimeque etc. rex*).¹¹ Латинске интитулације у исправама босанских владара иначе имају

¹⁰ У Кукуљевићевом издању: mense.

¹¹ Н. Порчић, Н. Исаиловић, *Документи владара*, 181–182, 245; Н. Исаиловић, *Повеља краља Твртка I Котроманића Шибенику*, 34, 40; Д. Јечменица, *Пет писама краља Твртка I Дубровчанима*, 62, 67; Т. Smičiklas i dr., *Diplomatički zbornik (= Codex diplomaticus) XVII*, Zagreb

заједничку црту да теже поједностављивању у односу на њихове словенске пандане, што се често решавало финалним изразом *et cetera (etc.)*.¹² На интитулацију се надовезује промулгација са општом инскрипцијом (*memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit universis*).¹³

У текстуални део повеље уклопљена је врло кратка експозиција, да је ауктор након размишљања донео своју одлуку, и друга, овога пута конкретна инскрипција с именом и титулама дестинатара. Горјански је у овој инскрипцији означен и као Твртков кум (*domino Nicolao de Garra, regni Hungarie palatino et iudici Comanorum, karissimo amico et compatri nostro*). Будући да не знамо све околности њихових односа, не можемо тврдити да ли је међу њима стварно постојало кумство (и по ком основу) које би оправдало употребу овог термина. Примера ради, у једном писму из 1304. године српска краљица-удова Јелена обратила се дубровачком кнезу Марину Бадугеру речима *љубовьномуу ми сыноу и коумоу*.¹⁴ Не делује превише вероватно да је између аукторке и дестинатара заиста постојао кумовски однос. То, међутим, није ни искључено, имајући у виду „шишано кумство“ између Дубровника и војводе Иваниша Павловића (1433), због чега се његов отац војвода Радосав, а касније и сâм Иваниш обраћао дубровачким властима као својим кумовима (1447, 1449).¹⁵ Да је кумство заиста коришћено као средство за успостављање, односно учвршћивање блиских односа између водећих људи Босне и Угарске, сведочи пример херцега Хрвоја Вукчића. После измирења с краљем Жигмундом, крајем 1408. године, наредне године Хрвоје је кумовао краљевој кћери Елизабети. На то кумство он се позивао у писму краљици Барбари, када

1981, 212, br. 158, 306, br. 218, 312, br. 223; *Codex diplomaticus regni Bosnae. Povelje i pisma stare bosanske države*, prir. L. Nakaš, D. Župarić, A. Lalić, Dž. Dautović, E. Kurtović, Sarajevo 2018, 132, 142, 149, 155; S. Ljubić, *Listine IV*, 280; M. Brković, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Zadar–Mostar, 1998, 185–187.

¹² Латински обрасци су преузимани из јадранских градова или, чешће, из Угарске, те су домаће форме у босанским исправама само прилагођаване на основу истог модела (Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 327, 330).

¹³ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 392; М. Brković, *Isprave*, 222.

¹⁴ Н. Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*, Београд 2017, 183, бр. 28; в. такође и М. Благојевић, *Сродствена терминологија и друштвена хијерархија у средњовековној Србији. Брат и браћа*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–2001, ур. Ј. Бјеладиновић-Јергић, Београд 2001, 123.

¹⁵ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–1*, 632, бр. 611; А. Фостиков, *Четири акта војводе Иваниша Павловића Дубровнику*, ГПБ 13 (2020) 172, 173, 175, 176; В. Nilević, *Poslednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća*, *Historijska traganja* 5 (2010) 19; *ЛССВ*, 344 (Р. Михалчић).

је пао у немилост угарског владара (1413).¹⁶ Још један пример помена кумства у инскрипцији, и то у једном латинском документу, налазимо у повељи целске грофице-удове Кантакузине Катарине Бранковић из 1461. године, када је кумом назвала загорског грофа и славонског бана Јана Витовца (*compatri nostro carissimo*). Том приликом је Витовцу, иначе некадашњем службенику свог покојног мужа, била приморана да прода своје поседе.¹⁷ У овом случају чини се вероватним да је однос између грофа Целског и његовог фамилијара био учвршћен и некаквим кумовским везама. Све у свему, изгледа да је Твртково називање Николе Горјанског кумом пре одраз њихових стварних односа, него само обична етикеција.

Диспозицију чини краљева веровна изјава, односно гаранција доживотне верности палатину Горјанском у свим приликама, али уз једну јасно наведену ограду, односно одредбу да првенство увек имају Тврткове обавезе према својим рођакама и сизеренкама, угарским краљицама Јелисавети и Марији, као и пољској краљици Јадвиги.¹⁸ Завршни део повеље чине само формуле короборације – најаве овере краљевим висећим печатом и датум, што је чест случај у босанским латинским исправама.¹⁹ Датум се, уобичајено, састоји из места (краљевски двор у Сутјесци)²⁰ и времена издавања исправе. Година од Христовог рођења написана је римским цифрама, осим последњег

¹⁶ G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X/4, Budae 1841, 763–764; X/5, 1842, 406; M. Brković, *U Jajcu izdane isprave bosanskih vladara*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 40 (1998) 100–101, 130–131; F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb 1902, 206, 228–229; B. Ђоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940, 400; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska): 1387–1463*, Zagreb–Sarajevo 2006, 144–145, nap. 190.

¹⁷ L. Thallóczy, A. Áldássy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára (1198–1526)*, Budapest 1907, 251, no. 352; T. Pálosfalvi, *Vitovec János: Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon*, Századok 135/2 (2001) 454–456; M. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, *Mons Aureus* 30 (2010) 87, 94, 96–97; B. Grgin, *Jan Vitovec i njegovi sinovi u Hrvatskoj*, Jan Vitovec – češki vitez, zagorski grof, ur. I. Škiljan, Gornja Stubica 2020, 41.

¹⁸ О диспозитивним веровним изразима који се срећу у латинским исправама босанских владара и велможа, вид. Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 448.

¹⁹ Н. Порчић, Н. Исаиловић, *Документи владара*, 189. О печатним короборацијама вид. и Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 471–475; M. Brković, *Isprave*, 311–313.

²⁰ У периоду 1385–1402, краљевски двор (*aula regalis nostra*) као место издавања повеља јавља се у укупно 13 исправа Котроманића, вид. Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 497; Н. Порчић, Н. Исаиловић, *Документи владара*, 191–192.

броја, који је дат речју (*M^oCCC^o LXXX° quinto*), а речима су исписани и дан и месец издавања повеље, који долазе после године.²¹

Просопографски подаци

У претходним бројевима *Грађе о прошлости Босне* већ је објашњена личност **Марије, угарске краљице** (ГПБ 1, 95).

Никола Горјански I (Старији) (Nicolaus de Gara, Garai Miklós), 2 (ред у изворнику) – мачвански бан и палатин Угарске (? , прва половина XIV века – Горјани код Такова, 25. јул 1386). Био је син Андрије I из великашке породице која је 1269. добила посед Горјани (Gara) у Вуковској жупанији, и од тада имала значајну улогу у Срему и Славонији. На положају мачванског бана налазио се од 1359. до 1375, учествујући у креирању и спровођењу политике краља Лајоша I према Србији и Босни. Био је у блиским везама с Николом Алтомановићем (1371), али је касније војно помогао обрачун кнеза Лазара и бана Твртка (1373). Као најбогатији и најмоћнији великаш из јужних крајева Угарске постепено је стицао све већи углед на двору, па је 1375. постављен на највишу дужност палатина, на којој се налазио следећих десет година. Истовремено је био пожунски (1375–1377) и жупан четири жупаније на подручју данашњег Баната: Чанадске, Тамишке, Крашовске и Ковинске (1375–1385). Године 1379. учествовао је у походу против Венеције и у мировним преговорима којима је рат окончан (1381). После смрти краља Лајоша I (1382) стекао је огромну моћ и с краљицом-удовом Јелисаветом управљао је Угарском у име малолетне краљице Марије. Њихова управа и намеравани династички савез с француским двором отуђили су многе утицајне великаше и племиће, како присталице Карла Драчког, тако и оне Жигмунда Луксембуршког. Због Карловог доласка у Угарску, краљице су у јесен 1385. морале да се мире са својим противницима, па је Горјански смењен с положаја палатина и постављен је за хрватско-далматинског бана. Он је у дослуху с краљицама одиграо кључну улогу у убиству новог краља Карла II Драчког у фебруару 1386, чиме су Лајошеве наследнице накратко успеле да поврате власт. Међутим, краљеубиство је изазвало отворену побуну, која је букнула нарочито у јужним крајевима Угарске. Код свог поседа Горјани бивши палатин, заједно с краљицама, упао је у заседу побуњеника, предвођених Иваном Палижном и браћом Иванишем и Павлом Хорват.

²¹ О нешто другачијем стилизовању датума у другим латинским исправама краља Твртка I (редослед у коме је година наведена после дана и месеца издавања исправе, или навођење индикта после године, а пре дана и месеца), в. М. Brković, *Isprave*, 157–158.

Бранећи краљице, погинуо је с многима из своје пратње. Његов син Никола Млађи био је ожењен Теодором, кћерком кнеза Лазара.

Литература: М. Wertner, *A Garaiak*, Századok 31 (1897) 903–938; V. Klaić, *Povijest Hrvata II*, Zagreb 1972², 198, 215, 225, 231–232, 241–244, 247–250, 252–258; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 134, 152–154; Е. Peričić, *Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 18 (1971) 253–265; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1975, 122, 135, 194–195; Е. Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn (1387–1437)*, Budapest 1990, 9–22; Р. Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, Budapest 1996, I, 4, passim; II, 81; idem, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London – New York, 2001, 189, 195–199; М. Анчић, *Путанја клатна*, 219–232; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 114–115, 123–125; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 26, 35–36; S. Andrić, *Velikaška obitelj Gorjanski: skica političke povijesti*, Zbornik Muzeja Đakovštine (2015) 15–18; Б. Стојковски, *Породица Горјански – угарски рођаци кнеза Лазара*, Љубостињска приношења. Годишњак Јефимијиних дана 5, Трстеник – Љубостиња, 2020, 139–152.

Јелисавета (Elizabeth, regina Hungariae), 5 – угарска и пољска краљица, супруга Лајоша I Великог (? , око 1334. – Новиград, Далмација, јануар 1387). Кћи бана Стјепана II Котроманића и Јелисавете Кујавске, која се удала за угарског краља Лајоша I Анжујског у јуну 1353. године. На име њеног мираза, бан Твртко је 1357. морао да преда Угарској западни Хум с Дријевима. Дуго је била у сенци и под контролом своје енергичне свекрве Јелисавете Пјаст, носећи титулу „млађе краљице“ (iunior regina). Тек је одлазак краљице-мајке у родну Пољску 1370, где је заступала сина Лајоша као пољског краља, ослабио њену контролу над угарским двором и допринео постепеном порасту утицаја актуелне краљице. Јелисавета је с Лајошем добила четири кћери, од којих су само Марија и Јадвига доживеле пунолетство. Изостанак мушког потомства искомпликовао је питање наслеђа угарског и пољског престола. После Лајошеве смрти, Јелисавета је постала регенткиња краљици Марији, а Јадвига је успела да осигура пољску круну (1384). Суочила се с опозицијом племства, првенствено у јужним деловима Угарске и у Хрватској, које је на угарски престо довело Карла II Драчког. Да би заштитила интересе и права краљице Марије, удала ју је за Жигмунда Луксембуршког у октобру 1385. Јелисаветина одлучност да осигура Маријин престо довела је до завере и убиства Карла II у фебруару наредне године, а у покушају смиривања побуне која је потом избила, краљица-мајка је заробљена код Горјана заједно с ћерком, краљицом Маријом, 25. јула 1386. године. Краљице су затворене у Гумнику (Босиљеву), граду загребачког

бискупа Павла Хорватија, одакле су пребачене у Новиград код Задра. Тамо је средином јануара 1387. Јелисавета умрла или је, према неким савременим изворима, задављена, док је Марија ослобођена почетком јуна исте године. Као Јелисаветин заветни дар израђен је 1380. године раскошни кивот (шкриња) за мошти Светог Симеона у Задру.

Литература: V. Klaić, *Povijest Hrvata* II, 63, 137–138, 145, 185, 197, 214, 221–222, 226–227, 229, 231–234, 236, 239–249, 252, 254, 257–258, 261, 421; П. Рокаи, *Библиографско-генеалогска белешка о угарској краљици Јелисавети Котроманић*, Зборник Матице српске за историју 28 (1983) 129–133; E. Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn*, 8–32; M. Ančić, *Putanja klatna*, 153, 156–157, 219–232; Isti, *The Murder of Queen Elizabeth – a Case Study of the Late Medieval Political Propaganda*, *Aspice hunc opus mirum. Zbornik povodom sedamdesetog rođendana Nikole Jakšića*, Zadar 2020, 385–406; P. Engel, *The Realm of St Stephen*, 163, 169–170, 195–199; П. Рокаи, З. Теџе, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 122–125; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 25–26; Sz. Süttő, *Anjou-Magyarország alkonya*, 17–154; A. Munk, *Kraljica i njezina škrinja. Lik ugarske kraljice Elizabete, rođene Kotromanić (oko 1340. – 1387.), u historiografiji i na škrinji svetog Šimuna u Zadru*, *Žene u Hrvatskoj, ženska i kulturna povijest*, ur. A. Feldman, Zagreb 2004, 77–104; Dž. Dautović, *Bosansko-ugarski odnosi*, 141–156.

Јадвига (Hedvigis, regina Poloniae), 5 – пољска краљица, најмлађа кћи краља Лајоша I Анжујског и краљице Јелисавете Котроманић (Будим, 1373/74. – Краков, 17. јули 1399). После смрти Лајоша I, који је био краљ Пољске од 1370. године, пољско племство није желело да настави персоналну унију са Угарском. Због тога је уместо Марије, за пољског владара изабрана десетогодишња Јадвига. Њу је после почетног противљења и оклевања мајка послала у Пољску, где је у Кракову крунисана 16. октобра 1384. године. Наредне године склопљена је пољско-литванска унија, а у фебруару 1386. Јадвига се удала за литванског великог кнеза Јагела, који је примио католичку веру и постао пољски краљ Владислав II. Иако је њена реална улога у владавини Пољском била ограничена, Јадвига се ангажовала у политичком, дипломатском и културном животу. Водила је дипломатску преписку с тевтонским витезовима, повратила делове Галиције који су до 1387. били под угарском влашћу, а после смрти краљице Марије полагала је право (безуспешно) и на угарску круну. Основала је бискупију у Виљнусу и материјално помагала Краковски универзитет. Умрла је са свега 25 година услед порођајних компликација.

Литература: O. Halecki, *Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe*, ed. T. Gromada, New York 1991; R. Bubczyk, *Charakterystyka współczesności Jadwigi Andegawenskiej i Władysława II Jagiełły w Polsce*, *Annales*

Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F, Historia 52–53 (1997) 29–51; S. C. Rowell, *1386: The Marriage of Jogaila and Jadwiga Embodies the Union of Lithuania and Poland*, Lithuanian Historical Studies 11 (2006) 137–144; J. Nikodem, *Jadwiga. Król Polski*, Wrocław 2009; R. I. Frost, *The Oxford History of Poland-Lithuania, Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1567*, Oxford 2015, 4, 7–17, 33–35, 47–57, 77–82, 88–92, 95–96.

Топографски подаци

У претходним бројевима *Грађе о прошлости Босне* већ је објашњен топоним **Сутјеска** (ГПБ 1, 34–35; ГПБ 2, 34; ГПБ 6, 100).

Важнији термини и установе

Палатин (лат. *comes palatinus*, мађ. *nádor*), 3 (ред у изворнику) – највиши званичник у Угарској током средњег, али и новог века. Замењивао је одсутног краља у управљању државом, командовању војском и вршењу највише судске власти. Уз ово звање била је везана и управа над Пештанском жупанијом и судска власт над Куманима. У пракси су палатини, као најмоћнији барони у краљевини, често обједињавали и друге дужности (жупана неколико жупанија, мачванског бана, итд.). Палатин је имао своју канцеларију, у којој су нотари, на челу с протонотаром, издавали судске и друге акте. У канцеларији су постојали и бројни други службеници (вице-палатин, управитељ поседа и прихода, скупљачи дажбина и глоба).

Литература: I. Petrovics, *Nádor*, *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század), ed. Gy. Kristó, Budapest 1994, 473; P. Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 (= Archontológia)* I, Budapest 1996, 1–6; idem, *The Realm of St Stephen*, 40, passim; T. Szöcs, *A nádori intézmény korai története, 1000–1342*, Budapest 2014; N. C. Tóth, *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)*, Budapest 2020.

Судија Кумана (*iudex Comanorum*), 3 – Кумани, насељени у XIII веку у Угарској, били су организовани у три привилегована округа и вршили су војну службу и били потчињени директно краљу. Од седамдесетих година XIII века, палатин је уједно био и судија Кумана.

Литература: A. Palóczy Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Budapest 1989, 54–61, passim; idem, *Kun nemzetségek, Kunság, Kun székek*, *Korai magyar történeti lexikon*, 383–385; N. Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary*, Cambridge 2001, 68–73, 87–93, 171–183, 244–267. В. и литературу под „палатин“.

Aleksandar Krstić

Institut d'Histoire
Belgrade

**CHARTRE DU ROI TVRTKO Ier AU PALATIN DE HONGRIE
NICOLAS GARAI**

(Sutjeska, 28 mars 1385)

Résumé

Après la mort du roi Louis Ier d'Anjou en 1382, la couronne hongroise a été héritée par sa jeune fille Maria, et sa mère Elizabeta, cousine du roi bosnien Tvrtko Ier, reprit l'administration du pays en son nom. Les reines s'appuient sur leurs conseillers, dont le plus éminent est le palatin Nicholas Garai (I). Une forte opposition de la noblesse hongroise mécontente s'est progressivement formée contre leur domination. Le roi Tvrtko reconnaissait toujours formellement l'autorité suprême de la couronne hongroise, mais il a essayé d'utiliser la situation politique considérablement modifiée en Hongrie pour renforcer autant que possible sa position. Au cours des négociations menées dans sa cour de Sutjeska en mars 1385., le roi Tvrtko a promis au palatin Nikolas Garai une ferme amitié et une loyauté envers lui et „ses plus chères sœurs“, les reines hongroises Elizabeth et Maria et la reine polonaise Hedwige. Le 28. mars de la même année, Stefan Tvrtko, le „roi de Raška et de Bosnie“, a publié une charte en latin, dont l'édition critique avec une traduction serbe, une analyse diplomatique et des photographies est publiée dans cet ouvrage. La charte, écrite sur parchemin, scellée d'un sceau aujourd'hui perdu, est conservée aux Archives nationales hongroises à Budapest.

L'assassinat du nouveau roi Charles II de Duras a conduit à une rébellion ouverte en Hongrie, au cours de laquelle en juillet 1386. l'ancien palatin Nikolas Garai a été tué, tandis que les reines Maria et Elizabeth ont été capturées. Cette évolution des événements a amené le roi Tvrtko parmi les collaborateurs actifs du parti des Angevins napolitains. Sous le voile de la protection des droits de Ladislav de Naples, le roi Tvrtko Ier, dès l'été 1387, entreprit ouvertement de conquérir les territoires frontaliers hongrois et, au cours des années suivantes, la majeure partie du sud de la Croatie et de la Dalmatie a passé sous son règne.

Mots-clés: roi Stefan Tvrtko Ier, palatin de Hongrie Nicolas (I) Garai, reine mère Elizabeth (Kotromanić), reine Maria d'Anjou, Bosnie, Hongrie, Sutjeska.